

Boekbesprekingen

S. Lindenberg en F.N. Stokman (red.), *Modellen in de Sociologie, Van Loghum Slaterus, Deventer, 1983, 379 p.*

Deze bundel gaat over een onderwerp, dat ruime belangstelling verdient: de bruikbaarheid van modellen in onze discipline, gemonstreerd aan de hand van voorbeeld-toepassingen. De bundel is aangeboden aan prof. Gadourek ter gelegenheid van zijn vijftienvigjarig jubileum als hoogleraar in de sociologie. De redacteurs hebben de bundel een duidelijke koersbepaling meegegeven: 'zowel in de empirische als ook in de theoretische sociologie heeft modellenbouw vooral een functie: ad hoc-redeneringen te vervangen door een systematisch geïntegreerd stelsel van beweringen' (p. 9).

In het eerste deel staan modellenbouw en sociologische theorievorming centraal. Lindenberg opent met een bijdrage over *Afbeelden en verklaren met modellen in de sociologie*. Een glashelder betoog met als stellingname: 'nemen wij aan dat het doel van de wetenschap is algemene hypothesen op te stellen en vervolgens door stringente toetsingen die algemene hypothesen over te houden die deze toetsingen goed hebben doorstaan' (p. 29). Daarna komt Wippler met *Een model van oligarchiseringsprocessen in democratische organisaties*. Hij ontwerpt dit model inclusief veranderingen in de tijd, en zet daarmee zijn eerste schreden op het terrein van de simulatiemodellen. In hoofdstuk 3 komt Schütte

met *De dilemma's van bureaucratieën met professionele staf*. Hij werkt uit, onder welke condities het Williamson- resp. het Niskanen-model opgaan. De Vos behandelt in hfdst. 4 *Het economisch model van het wetsnavingsdilemma*, en gaat kort in op onderzoeksresultaten. Lulofs komt met een schema over *Professies en de markt voor vertrouwensgoederen*. In hfdst. 6 gaat Tazelaar *Van een klasieke attitudes gedragshypothese naar een algemeen gedragstheoretisch model*. Vooral de bijdrage van Tazelaar is een goede invulling van de redactionele formule. Hierna schrijft Rutges over *Theorievorming met behulp van een simulatiemodel*. Hij vergelijkt twee alternatieve verklaringen van dubbelfuncties bij commissariaten. Jammer, dat de redacteurs niet Rutges en Wippler tot een gedachtenwisseling hebben aangezet, want een dynamisch model van oligarchiseringsprocessen en computersimulatie over 32 jaar van meervoudige commissariaten (mini-oligarchiserings?) kunnen elkaar wederzijds bevruchten. In hfdst. 8 behandelt Van der Werf *Regionale ontwikkeling en filiaalonderneming*. Hij werkt aan een model ter verklaring van regionale onderontwikkeling.

Het tweede deel van de bundel gaat over modellenbouw en sociologisch onderzoek. De algemene inleiding over *Het meten en analyseren met modellen in sociologisch onderzoek* is door Stokman verzorgd. Hij legt uit, hoe door de opkomst van een groot aantal nieuwe meet- en analysemodellen het intuïtief

en willekeurig karakter van metingen in de sociologie is afgenomen. Een meetmodel specificeert, hoe empirische relaties gerelateerd zijn aan latente kenmerken. Het omvat verder een schattings- en een toetsingstheorie. Stokman wijst met nadruk op de structurele modellen, waarin de onderzoeker aard en richting van samenhang tussen verschillende (latente) kenmerken specificeert en daarmee de structuur tussen die verschijnselen vastlegt (p. 179). Stokman noemt hier de studie van Gadourek uit 1982 als voorbeeld. Voor theorievorming en onderzoek bepleit Stokman het samenvoegen van een groot aantal theoretische trekkingen tot één model, dat vervolgens integraal kan worden getoetst. De toetsings-procedure is daarbij vooral gericht op het totaalbeeld van een verschijnsel – het model als geheel –, meer dan op vrij los van elkaar staande afzonderlijke hypothesen (p. 193). Hfdst. 10 brengt als vingeroefening in schaalconstructie een toepassing van twee latente trekmodellen op uitspraken omtrent de schoolbeleving van scholieren (Molenaar). Daarna worden een aantal meetmodellen toegepast om de gelijkens van politieke problemen in de perceptie van het Nederlandse electoraat uiteen te leggen in een aantal onderliggende dimensies (van Schuur). In hfdst. 12 schrijft Popping over *Het indelen van werk-oriëntaties*. Ormel brengt in hfdst. 13 een toepassing van LISREL op gegevens over welbevinden en levensomstandigheden. Daarna rapporteert v.d. Pol over een methodologische panelstudie naar arbeidsvoldoening bij ambtenaren. Hfdst. 15 is van Dijkstra, en behandelt *Loglineaire modellenbouw in sociale indicatorenonderzoek*. In dit exploratieve onderzoek wordt de methode van loglineaire analyse toegepast om modellen van samenhangen te specificeren. Van Vianen licht in hfdst. 16 het logitmodel van sterftetafels toe aan de daling van de sterfte in Nederland van 1900 tot 1979. In hoofdst. 17 tenslotte behandelt Peschaar matching-modellen in internationaal vergelijkend onderzoek.

Volgens de redacteuren is de bundel geschikt voor het gebruik in het onderwijs, voor

zelfstudie en als handvat bij het toepassen van modellenbouw in theorie en onderzoek. Naar mijn indruk verheldert het boek inderdaad belangrijke ontwikkelingen in de theorievorming en het onderzoek en maakt deze bespreekbaar. Er blijven echter een aantal moeilijkheden onbesproken. Ook krijgen enkele discrepanties tussen bijdragen uit de bundel minder aandacht dan zij verdienen. Eigenlijk vereist een zo complex onderwerp en een dergelijke diversiteit van cases een substantiële slotbeschouwing, bij voorkeur van de hand van de redacteuren. Ik zal enkele onderwerpen voor een potentiële slotbeschouwing kort aanstippen.

Met Lindenberg en Stokman ben ik het eens, dat wij ad hoc-redeneringen beter kunnen vervangen door systematisch geïntegreerde stelsels van beweringen. Het lijkt mij echter duidelijker om dit als een overgang van theorie-aanzetten naar (complete) theorieën aan te duiden. Waarom moet een (complete) theorie in de sociologie een 'model' heten? In dit verband is het interessant dat Geurts in *Feit en Theorie* (1978, 2e druk) theorievorming behandelt zonder inschakeling van het model-begrip. Het zou mijns inziens duidelijker zijn om 'model' te definiëren als een relatief sterk abstraherende weergave, en wel van a. een theorie-aanzet, of b. een (complete) theorie, of c. een stuk werkelijkheid, of d. een bepaalde bewerking.

Natuurlijk staat het Lindenberg vrij om het doel van de wetenschap te omschrijven als het opstellen van algemene hypothesen en het vervolgens stringent toetsen van die hypothesen. In een slotbeschouwing had hij vervolgens deze assumptie kunnen nuanceren. Bij voorbeeld door te behandelen, in hoeverre dit doel voor alle uitbreiding van wetenschappelijke kennis geldt. Daarbij had Lindenberg ook kunnen ingaan op *Structural Change as Redefinition of Roles* (1982), waarin Gadourek de vraag tracht te beantwoorden, in hoeverre er in Nederland in de zeventiger jaren rolherdefiniëring heeft plaatsgevonden. Gadourek zoekt niet naar het soort algemene hypothesen dat Lindenberg bedoelt. Betekent dit, dat de redacteuren een samenvatting van

het boek van de jubilerende Gadourek een plaats in de bundel hadden moeten weigeren? Natuurlijk niet. Bij voorbeeld aan de hand van *De Logica van het Sociale* van Boudon (1981) is het mogelijk om de doelstelling van Lindenberg te nuanceren. Een dergelijke nuancering had echter van hem verwacht mogen worden. In het algemeen is het jammer dat in de bundel slechts in zeer beperkte mate op het boek van Gadourek wordt ingegaan. Het magnum opus van de jubilaris had beter verdiend.

Het pleidooi van Stokman voor het samenvoegen van een groot aantal theoretische bewerkingen tot één model, dat vervolgens integraal kan worden getoetst, is plausibel. In een slotbeschouwing had hij kunnen uitwerken, waarom dit nog zo weinig gebeurt, en waarom de cases in het tweede deel van de bundel nauwelijks aan dit pleidooi voldoen. Hoe liggen de moeilijkheden hier precies? Onder welke omstandigheden is het voldoen aan de wenselijkheid redelijk mogelijk, onder welke omstandigheden zo goed als onmogelijk? Zeker voor het onderwijs zijn dergelijke toelichtingen op beperkingen van groot belang.

Het door Stokman gedefinieerde meetmodel wijkt in een aantal opzichten af van het model-begrip uit de inleiding. Een meetmodel is een sterk abstracte weergave van bewerkingen in het onderzoek. Ook bij de meetmodellen zou het van belang zijn om iets te horen over de omstandigheden, waaronder makkelijk of moeilijk met alle aspecten van een dergelijk model te werken valt.

Onder de auteurs in de bundel komen wij velen tegen, die indertijd ook hebben bijgedragen tot *Gedrag en Structuur*, onder redactie van Arts, Lindenberg en Wippler gepubliceerd in 1976. De groep van de 'verklarende sociologen' heeft sinds 1976 in tal van bundels en monografieën resultaten gepresenteerd. Wie de begin-bundel naast de bundel uit 1983 legt, kan niet anders concluderen dan dat vooruitgang ook in dit research-programma kennelijk langzaam, met vallen en opstaan, en ongelijk verloopt. Theorieën over individueel gedrag blijken redelijk te ontwerpen en te toetsen. Theorieën over collectieve sociale

verschijnselen blijken nog steeds een betrekkelijk achtergebleven terrein binnen het research-programma. Transformatie-regels zijn wel reeds geformuleerd maar hebben nog niet tot een inhaalbeweging met betrekking tot de kennis-uitbreiding rond collectieve sociale verschijnselen gevoerd. De slotbeschouwing had tot titel kunnen krijgen: 'Theorievorming en modellen-bouw in de sociologie als leerproces'. Nu moet elke lezer zelf zijn eigen slotbeschouwing samenstellen. Een mooie werkopdracht voor een doctoraal-practicum. Eigenlijk alsnog een uitdaging aan de redacteuren en hun achterban. Wellicht iets voor een tweede, herziene druk, die deze bundel over enkele jaren zeker verdient.

H.A. Becker

Anthony Giddens, Profiles and Critiques in Social Theory, London, Macmillan, 1982, 239 p.

Giddens is een veelschrijver. Meestal betekent een dergelijke kwalificatie geen aanbeveling, maar in dit geval kan zeker niet gezegd worden dat er een omgekeerd evenredige verhouding bestaat tussen kwantiteit en kwaliteit. Sinds het begin van de jaren zeventig publiceerde Giddens het ene boek na het andere. Ik noem o.a. *Capitalism and Modern Social Theory* (1971); *The Class Structure of the Advanced Societies* (1973); *New Rules of Sociological Method* (1976); *Central Problems in Social Theory* (1979); *A Contemporary Critique of Historical Materialism* (1981); *Sociology: A Brief but Critical Introduction* (1982).

In Nederland geniet het werk van Giddens nog maar weinig bekendheid. Tot dusver is er in boekbesprekingen en tijdschriftartikelen bij ons nog vrijwel geen aandacht aan besteed. Weliswaar bracht uitgeverij Boom in Meppel al in 1974 een vertaling uit van zijn *Politics and Sociology in the Thought of Max Weber* en verscheen er in 1979 bij Ambo in Baarn een Nederlandse editie van de *New Rules* – daarmee is niet gezegd dat Giddens'

werk hier in brede kring aandacht heeft getrokken.

Navraag leerde mij dat er – behalve, *of all places*, aan de Landbouwhogeschool in Wageningen – aan de Nederlandse universiteiten en hogescholen praktisch geen vakgenoten werkzaam zijn die vanwege een levendige belangstelling voor het werk van Giddens van zich doen spreken. Hoe dat komt, is moeilijk te zeggen. Heeft het te maken met een in ons land uiteindelijk toch maar matige theoretische belangstelling? Die hypothese snijdt weinig hout, want er zijn genoeg theoretici te noemen die wel degelijk aandacht trekken. En bovendien kan men uitgerekend van Wageningen toch moeilijk beweren dat men juist daar de jaren door steeds blijf heeft gegeven van veel interesse voor theoretische vraagstukken.

Misschien houdt het tot dusver geringe enthousiasme in Nederland voor het werk van Giddens verband met het sterk *formele* karakter van met name zijn handelingstheorie, d.w.z. met de geringe mogelijkheden om die theorie rechtstreeks in concreet onderzoek toe te passen. Verder speelt misschien het feit een rol dat hij moeilijk in een bepaalde school kan worden ingepast. Met veel vertoov van eruditie bekritiseerd hij fundamentele uitgangspunten en redeneerwijzen van om het even welke denktraditie. Het positivisme spaart hij daarbij niet minder dan het evolutionisme, het functionalisme, het (neo-)marxisme, de Frankfurter Schule, het behaviorisme of het symbolisch-interactionisme. Als uitgesproken eclecticus bindt Giddens zich aan geen enkel stelsel. Daardoor ontmoedigt hij elke annexatiepoging, van welke zijde ook en is hij voor niemand in de wetenschappelijke arena een werkelijk solide bondgenoot.

Profiles and Critiques is een bundel opstellen van recente datum. Ze geven de lezer een aardig beeld van Giddens als scherpzinnig en zeer belezend theoreticus, die er de hand niet voor omdraait om grondgedachten van Marx, Weber, Durkheim of Heidegger te confronteren met die van Wittgenstein, Habermas, Winch, Foucault, Derrida of De Saussure, en die er aldus blijf van geeft heel goed van

diverse tradities in het Europese denken op de hoogte te zijn.

De eerste opstellen leren ons Giddens kennen als sociaal-wetenschappelijk theoreticus. Deze Giddens heeft lak aan welke grenzen van de sociologie dan ook. Het is hem te doen om 'a body of theory shared in common by all the disciplines concerned with the behaviour of human beings. It concerns not only sociology, therefore, but anthropology, economics, politics, human geography, psychology – the whole range of the social sciences', schrijft hij in *Hermeneutics and Social Theory*, het eerste opstel. 'I choose the term "social theory", rather than "sociology" – or, even worse, "sociological theory"', voegt hij er voor alle zekerheid aan toe (p. 5).

De Giddens die dit schrijft, is vooral de handelingstheoreticus van die naam. In het derde opstel, *Action, Structure, Power*, wordt de kern van zijn eigenlijke handelingstheorie, de zo genoemde 'theory of structuration', uit de doeken gedaan. Deze is op te vatten als een poging om het actor-structuraaldualisme (bekend uit zoveel voluntarisme-determinisme-debatten) te overstijgen. Giddens probeert dat via de notie van de zgn. dualiteit van structuren: structuren zijn zowel het medium als het resultaat van menselijke praktijken. Dit opstel is vooral interessant voor hen die *Central Problems* nog niet konden lezen en die toch een idee willen hebben van althans het profiel van Giddens' handelingstheorie.

Maar er is – ik liet het al doorschemeren – nog een andere Giddens; in *Profiles and Critiques* zijn zelfs nog twee andere Giddensen te onderscheiden. Er is om te beginnen de kenner van de klassieke sociologische traditie en van de moderne sociale en politieke theorie. In acht opstellen belicht deze Giddens de in zijn ogen zwakke en sterke kanten van het werk van zulke uiteenlopende figuren als Comte, Schutz, Durkheim, Marcuse, Habermas, Marx, Parsons en Raymond Williams.

De derde Giddens ontmoeten we in de laatste opstellen. Hierin laat de auteur zich kennen als de maatschappijtheoreticus die kapitalistische samenlevingen analyseert. Omdat klassen daarin het basis-structuurprincipe

van de maatschappelijke organisatie vormen, karakteriseert hij deze als 'class societies', wél te onderscheiden van (bijv. feodale) 'class-divided societies', in het productieproces waarvan geen dominante klasse is aan te wijzen. Kenmerkend voor kapitalistische samenlevingen acht Giddens o.a. de rol van het arbeidscontract, de hoogontwikkelde *surveillance* (d.w.z. de sterk gecentraliseerde controle over autoritatieve en allocatieve hulpbronnen (en de mogelijkheid om bij de institutionele bemiddeling van macht een 'economische' en een 'politieke' sfeer te onderscheiden. Met name in *Power, the Dialectic of Control and Class Structuration*, het 13de opstel in de bundel, gaat hij daar dieper op in. Hij laat dan ook zien dat zijn handelingstheorie – die op zichzelf genomen geen verklarende pretenties heeft – niettemin van grote praktische betekenis is: zij levert hem het instrumentarium met behulp waarvan machtsanalyses kunnen worden uitgevoerd. Wie daarvan een completer beeld wil krijgen, zij vooral verwezen naar Giddens' *Contemporary Critique* van 1981.

Giddens is, zoals gezegd, voor velen in ons land nog betrekkelijk onbekend. Waarschijnlijk zijn ook maar weinigen op de hoogte van de soms vinnige kritiek op zijn werk (zie bijv. *Theory, Culture & Society*, Vol. 1, no. 2, 1982; *Br. J. of Soc.*, Vol. 33, no. 4, 1982; *New Left Review*, no. 138, 1983; *Economy & Society*, Vol. 12, no. 3, 1983). Een reden temeer om met belangstelling uit te zien naar zijn optreden in april 1984 op de *Sociologendagen* in Amsterdam en daarna, jawel, in Wageningen.

Q.J. Munters

C. de Hoog, Partnerselectie bij huwelijksluiting in Nederland (diss.), Wageningen, 1982, 269 p.

Voordat De Hoog zich zette tot het schrijven van zijn proefschrift had hij reeds een en ander over partnerkeuze gepubliceerd, daarmee een begrip hanterend dat vrij algemeen in-

gang had gevonden. Waarom dan in de titel van zijn dissertatie de voorkeur voor het begrip *partnerselectie*?

Daarover zegt hij op pagina 25: 'In onze opvatting is de partnerselectie – juist gelet op de maatschappelijke context – geen *zachtzinnig* (curs.-C.D.S.) gebeuren. Heersende maatschappelijke waarden en normen voeren de boventoon. Afwijkend gedrag wordt slechts in heel bepaalde segmenten van de partnermarkt gewaardeerd. Gedragingen liggen in grote lijnen vast. Tekorten, het volgen van de heersende waarden en normen, gaan zwaar wegen. Deze zaken maken van de selectie geen vrolijk gebeuren. Het is mede daarom dat gekozen is voor het begrip selectie. Het vinden van een partner berust hooguit in zeer beperkte mate op vrije keuze, het is een hard selectieproces'.

Dit harde selectieproces wordt natuurlijk in sterke mate gemitigeerd wanneer men zich automatisch, stilzwijgend, wellicht onbewust houdt aan de waarden en normen binnen de socioculturele context van de maatschappelijke groepering waartoe men zelf behoort. Men weet dan niet anders of het hoort zo. Andere mogelijkheden voor het vinden van een huwelijkspartner worden in dat geval niet of nauwelijks bewust gemaakt. Hetgeen dus wil zeggen dat men naar eigen opvatting voor zichzelf, binnen de gegeven coördinaten van de samenleving, wel degelijk een bepaalde keuze doet. Niettemin ben ik van oordeel dat de door De Hoog voor zijn (gezins)sociologisch proefschrift gekozen titel stellig verantwoord is. Mogelijk verdient het aanbeveling om onderscheid te maken tussen partnerselectie als begrip op macroniveau en partnerkeuze als begrip op microniveau bij het sociologisch verschijnsel van huwelijksluiting. De verhouding tussen beide zou dan als volgt kunnen worden omschreven. Binnen de maatschappelijk geconditioneerde partnerselectie op basis van algemene waarden en normen (universals) is er sprake van een partnerkeuze geïnspireerd door specifieke waarden en normen (specialties) en de daarmee samenhangende opvattingen en verwachtingen. De rolverdeling tussen man en vrouw in huwelijk en

gezin, een cruciaal punt, zou in dit verband als voorbeeld kunnen dienen.

In het eerste hoofdstuk 'Literatuur en theorievorming over partnerselectie' geeft De Hoog allereerst een overzicht van de achtergrondvariabelen die elk afzonderlijk bij de partnerselectie van betekenis zijn en een al dan niet homogeniserende werking hebben. Achtereenvolgens komen aan de orde: 1. geografische nabijheid; 2. raciale achtergrond en etnische herkomst; 3. kerkelijke en religieuze achtergrond; 4. opleidingsniveau; 5. sociale status. Bij de behandeling van deze onderdelen heeft de schrijver, met uitzondering van het derde punt, voornamelijk gebruik moeten maken van buitenlandse, merendeels Amerikaanse, literatuur. Het kerkelijk gemengde huwelijk heeft bij ons vooral in de jaren vijftig veel aandacht gekregen, zelfs in die mate dat Van Doorn en Lammers meenden te kunnen opmerken: 'dat - wanneer in Nederland van "gemengde" huwelijken sprake is - niemand hierbij aan *mésalliances*, raciaal of qua geografische herkomst gemengde huwelijken denkt'. Dat in andere landen, met name in de USA, de term gemengd huwelijk andere connotaties oproept, behoeft geen nader betoog. Trouwens, zou er anno 1984 op dit punt ook bij ons niet het een en ander veranderd zijn?

Na de hierboven vermelde achtergrondvariabelen bespreekt De Hoog in het kader van verdere theorievorming: het incesttaboe; psychologisch getinte theorieën, de persoonlijkheidsbehoeften; en samenvattende theorieën. Bij dit laatste onderdeel wijst hij op de belangwekkende poging tot integratie van de verschillende sociologische en psychologische theorieën door William J. Goode met gebruikmaking van de ruiltheorie volgens welke de partnerselectie kan worden omschreven in termen van een marktgebeuren. Dat hierbij sprake is van een hard selectieproces komt in het zoek- of toenaderingsgedrag aan de orde.

Na in het tweede hoofdstuk 'Probleemstelling en onderzoekspopzet' te hebben besproken wordt door de schrijver in de hoofdstukken 3: 'De selectie van een partner in de jaren zeventig', 4: 'De ouders en hun partnerselectie in een vergelijkend perspectief' en 5: 'De

toetsing van de hypothesen' verslag gedaan van de resultaten van zijn onderzoek.

Hetgeen De Hoog op pagina 84 over de verlovingsceremonie als markerend op weg naar het huwelijk schrijft, geeft mij aanleiding tot het maken van enkele aanvullende opmerkingen. In de enquête zijn vragen opgenomen over: het versturen van verlovingskaartjes; het houden van een receptie; het krijgen van cadeaus; het uitwisselen van ringen. De bedoeling van deze vragen is wel duidelijk, namelijk om de 'zwaarte' van de verlovingsceremonie te leren kennen. Maar daarmee is nog niets gezegd over een onderdeel dat minstens zo belangrijk is, te weten de sociale context waarbinnen de verloving plaats vindt: alleen binnen de kring van familie en vrienden of ook binnen een (veel) ruimer verband, bijvoorbeeld door het plaatsen van een advertentie. Vragen hieromtrent zouden een antwoord hebben kunnen geven over de institutionaliseringsgraad van de verloving. Of anders geformuleerd: wordt door de erbij betrokkenen de verloving ervaren als een primaire of als een secundaire institutie, als een soort van proeffase of als voorportaal tot het huwelijk. In het laatste geval zal een eventuele verbreking ervan aanzienlijk zwaarder wegen dan in het eerste. Tenslotte: de officiële verloving als een volgens De Hoog dalend cultuurgoed zal daarmee vermoedelijk tevens een ander karakter krijgen.

Tussen rooms Katholieke en gereformeerde jongeren bestaat een belangrijk verschil bij het voor de eerste maal treffen van de huwelijkspartner (p. 61 en 62). Voor de eersten vormen café en dansgelegenheden een veelvoorkomend ontmoetingspunt, voor de laatsten is dit niet of nauwelijks het geval. 'Het vermijden van het café past binnen de calvinistische zedeleer. Ingetogenheid maakt daar deel van uit. Niet het "carpe diem", maar het "memento mori" staat centraal' (p. 62), zoals De Hoog snedig opmerkt. Door hem wordt evenwel geen onderscheid gemaakt tussen gereformeerden synodaal en gereformeerden vrijgemaakt. Meer in het bijzonder de eerste groep heeft gedurende de laatste decennia een zodanig secularisatieproces doorgemaakt dat de voorheen bij haar bestaande sterk

gesloten subcultuur met eigen verenigingen en organisaties velerlei tekenen van afbrokkeling vertoont.

De bekende studie van Elizabeth Bott: 'Family and Social Network' (1957), helaas door De Hoog niet gebruikt, heeft laten zien hoe vooral in arbeiders- en volksbuurten nog dikwijls sprake is van een 'close knit social network'. Tegen deze achtergrond krijgt ons inziens de opmerking dat bij de vrouwelijke laagst geschoolden de eerste ontmoeting met hun partner veelvuldig thuis plaats vond (p. 58, 63), een wat ander perspectief. Daar waar een dicht sociaal netwerk bestaat – en dit behoeft niet tot specifieke buurten beperkt te blijven – zal het onderscheid tussen thuis en niet-thuis minder relevant zijn en kan veeleer worden gesproken van een eerste ontmoeting binnen lokaal primair groepsverband.

Met belangstelling en waardering heb ik het proefschrift van De Hoog gelezen. Het onderwerp van de partnerselectie c.q. partnerkeuze zal naar ik hoop zijn aandacht blijven boeien.

C.D. Saal

Bram van Stolk en Cas Wouters, Vrouwen in tweestrijd. Tussen thuis en tehuis, Deventer, Van Loghum Slaterus, 1983, 232 p.

Relatieproblemen in de verzorgingsstaat, in een crisiscentrum voor vrouwen, opgetekend door twee mannen. Dat laatste is al meteen bijzonder, omdat problemen van vrouwen bij uitstek het onderzoeksgebied van vrouwen zijn geworden. De gemeenschappelijke ervaring van het vrouw-zijn lijkt empathie pas mogelijk te maken, al gaat het niet om de empathie op zich, maar om de functie die de resultaten ervan hebben in de strijd voor de emancipatie van de vrouw. Als zodanig zijn veel 'vrouwenstudies' sociologisch zeer interessant, als onderzoek vaak veel minder, omdat de sterke gerichtheid op de functie het genre zelf bijna tot een cliché heeft gemaakt. Miss Marple weet tegenwoordig al vóór de moord wie de dader is.

In 'Vrouwen in tweestrijd' gaat het om het

conflict tussen mannen en vrouwen, als huwelijkspartners en als vertegenwoordigers van verschillende en verschillend gesocialiseerde seksen. Op een meer fundamenteel niveau gaat het – en dat is in dit onderzoeksgenre weer bijzonder – om de tweestrijd die vrouwen met zichzelf voeren: terugkeren naar de man, van wie ze weggelopen zijn, of een nieuw leven voor zichzelf beginnen? Keuzen voor de – in hun geval – onveilige zekerheid van de traditionele vrouwenrol of voor de relatieve veiligheid, maar de grote onzekerheid van een meer geëmancipeerd bestaan? Deze persoonlijke ambivalentie, die voortkomt uit de toenemende sociale en culturele ambiguïteit van de vrouwenrol in de samenleving, vormt het echte thema van het boek en het daaraan ten grondslag liggende onderzoek in een opvanghuis voor vrouwen (en hun kinderen) in een Brabantse stad.

Het uitgangspunt voor het onderzoek was een praktische vraag: waarom gaan zoveel vrouwen, die zich voor crisisopvang aanmelden, vaak alweer zo snel weg (soms al na enkele uren) en waarom gaan zij dan terug naar degene die zij juist met zoveel heftigheid hadden verlaten: hun man? Het besluit om weg te gaan wordt zelden lichtvaardig genomen, de meeste vrouwen komen op eigen initiatief en wat zich onder de neutrale noemer 'relatieproblemen' aandient, is vaak een leven vol onbegrip, ellende, drankmisbruik en mishandeling. De meeste vrouwen willen ook scheiden, toch zijn er maar weinigen die dat ook echt doen.

Van Stolk en Wouters hebben intensief geparticipeerd en geobserveerd in het centrum, met veel vrouwen (en later ook met hun mannen) gepraat. Het resultaat van hun onderzoek gaat ver uit boven een betrekkelijk simpele beschrijving van ongelukkige huwelijken van vrouwen uit de arbeidersklassen. Hoewel de studie gepresenteerd wordt als een voorbeeld van figuratiesociologie en een bijdrage tot de civilisatietheorie van Norbert Elias (die in zijn voorwoord een theoretische synthese van het boek geeft), is dit zeker niet het meest dwingende kenmerk van het boek en ook niet altijd het meest overtuigende element. De verhou-

ding man-vrouw te beschrijven in termen van 'gevestigden' en 'buitenstaanders' (Elias en Scotson, 1976) is wat gekunsteld en het vertrouwen dat weggelopen vrouwen blijken te hebben in de sociale zekerheidsvoorzieningen is met de 'gemoedsrust van de verzorgingsstaat' wel zeer adequaat omschreven, maar om er ook meteen uit te concluderen dat 'een verandering in de staatshuishouding in een zeer korte tijd resulteerde in een verandering in de affectiehuishouding' en deze ook meteen als 'persoonlijkheidsverandering' te duiden, gaat wel wat ver.

Tegelijkertijd onderstrepen de pogingen het empirische materiaal op verschillende niveaus theoretisch uit te diepen of te verrijken, ook weer het bijzondere karakter van deze studie. Uit de levensgeschiedenis van de wat oudere vrouwen en uit hun oordeel over hun mannen reconstrueren Van Stolk en Wouters het oorspronkelijke – en inmiddels al bijna geheel obsoleet – huwelijksideaal van de 'harmonieuze ongelijkheid': de sterke man tegen wie men als vrouw wil opkijken, maar die ook door de vrouw in toom en in stand gehouden moet worden. Het ideaal van de harmonieuze ongelijkheid wordt vervolgens als dagdroom teruggevonden in de favorietere lectuur van veel vrouwen, de zgn. schriftrouwen.

De ellende van de vrouwen wordt geïnterpreteerd in het licht van de in hun kringen langzaam doorzettende verandering in de machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen. De vernederingstactieken die mannen ten opzichte van hun vrouwen kunnen gebruiken (mishandeling, openlijke minachting, beschuldiging van hoererij) worden geplaatst naast de reacties van de vrouwen, hun tactieken (seksuele afwijzing, weglopen) en tevens wordt zichtbaar gemaakt in wat voor een fatale collusie man en vrouw zich in dit soort situaties kunnen bevinden. Details waar sociologen in het algemeen niet veel oog voor hebben (de dynamiek van de moeder-kindrelatie, de conceptuele verschillen in situatiebeschrijvingen tussen mannen en vrouwen, de persoonlijke verhoudingen tussen de vrouwen in de crisisopvanggroep) worden nauwkeurig

beschreven en op hun betekenis geïnterpreteerd. De nabijheid van de auteurs tot de dieptepsychologie en de psychotherapie wordt daarin voelbaar, zonder dat dit het typisch (kennis)sociologische karakter van hun werk aantast.

Het zal duidelijk zijn dat ik 'Vrouwen in tweestrijd', met wat kritische kanttekeningen, een zeer gelukkig en gelukt voorbeeld van interpretatieve sociologie vind. Dat betekent onvermijdelijk dat het boek ook stilistisch geslaagd moet zijn en dat is het ook. Zoals gelukkig veel van wat er de laatste jaren door sociologen wordt geschreven, valt ook deze studie prettig op door een toegankelijk taalgebruik en een goede stijl.

Paul Schnabel

G.J. Kruijer, Bevrijdingswetenschap. Een partijdige visie op de Derde Wereld, Meppel, Boom, 1983

Met dit werk wil Kruijer niet alleen een *partijdige visie* geven op de Derde Wereld, maar ook op de kapitalistische wereld. De *bevrijdingswetenschap* omvat dan ook 'al die (sociaal-)wetenschappelijke activiteiten [. . .] die beogen een bijdrage te leveren aan het proces waarbij de maatschappelijk overheersten zich ontworstelen aan verhoudingen die hun ontwikkeling belemmeren' (p. 12). (Illustere voorgangers o.a. Frantz Fanon, Camilo Torres en Mao Ze Dong.) 'Zij die zich uitspreken voor zulk een wetenschap, spreken zich uit voor een partijdige wetenschap' (ibid.). Uit deze omschrijving blijkt wat de schrijver in feite bedoelt: toegepaste ontwikkelingssociologie waarbij de ideologische stellingname vooropstaat. Dit 'bevrijdingswetenschap' te noemen gaat mij eerlijk gezegd een heel eind te ver, niet omdat de auteur geen recht zou hebben op zijn eigen ideologie, maar omdat het partijdige *gebruik* van een wetenschap die wetenschap op zich nog niet partijdig maakt. Is een socioloog met een geweer in de arm bezig met (bevrijdings-)wetenschap?

Kruijer gaat in zijn boek uit van de armoe-

de en de armen in de Derde Wereld. Deze plaatst hij in een armoede-en-welvaartsysteem (p. 75 e.v.), waarin een laag gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking gepaard gaat met grote inkomensverschillen. Dergelijke systemen komen voor in regionale (hfdst. 3) nationale (hfdst. 4-8) en internationale (hfdst. 9) vormen. In de betreffende hoofdstukken laat Kruijer zien hoe de armen steeds het slachtoffer zijn. Daartoe hanteert hij voornamelijk de ideeën van de dependenciaschool en verwante neo-marxistische auteurs. In de volgende hoofdstukken werkt de auteur toe naar zijn oplossing voor de problemen van de Derde Wereld. Die oplossing komt neer op een hernieuwde oproep aan de proletariërs aller landen, zich te verenigen. Arme boeren en arbeiders, uit zowel rijke als arme landen, dienen via internationale organisaties 'de wereldeconomie om te bouwen tot een apparaat dat alle mensen op aarde dient en de wereldvrede verzekert' (p. 317). Terecht wijst Kruijer er zelf op (p. 214) dat utopisme niet als louter negatief verschijnsel mag worden beoordeeld. Toch vraag ik mij af of de door hem aanbevolen strategie a. haalbaar en b. wetenschappelijk verdedigbaar is. Wat dit laatste betreft past Kruijer's oplossing noch in de door Galtung noch in de door Frank ontwikkelde modellen, waarin de arbeiders van de rijke landen geen belang hebben bij een overeenkomst met hun collega's elders. Maar, zegt Kruijer, dan moeten die arbeiders maar niet zo kortzichtig zijn.

Bevrijdingswetenschap bestrijkt een zeer breed terrein. De schrijver wil daarbij zijn wetenschap uitdragen zonder 'overdreven geleerd' (p. 68; zie ook p. 61) te zijn, iets waar hij aardig in geslaagd is. In deze opzet past kennelijk o.a. ook het weglaten van de plaats van uitgave van de in de bibliografie vermelde werken. Het boek zal voor niet wetenschappelijk-geschoolden, leden van actiegroepen en anderen die het 'uit sociale bewogenheid ter hand namen' (p. 274) veel verhelderende informatie bevatten. Daarbij is Kruijer, hoewel hij dat niet doorlopend laat blijken, nuchter genoeg om te relativeren ('De lezers en lezeressen merken het: ik heb de wereld der

wonderen verlaten en sta weer met beide benen op aarde', p. 236) en houdt hij niet alleen tegenstribbelende ondernemers een suikerklontje voor (vergroting van de koopkracht van de grote meerderheid der wereldbevolking is gunstig voor hen, p. 179) maar lijkt hij ook heethoofdige doordravers ter linkerzijde tot kalmt te willen manen (p. 62).

Voor de wetenschappelijk geïnteresseerden biedt dit boek echter te weinig. De *theorie* die 'zo eenvoudig mogelijk' geformuleerd wordt (p. 174 e.v.) is onuitgewerkt, en bestaat eerder uit overtuiging dan theorie. De auteur toont weinig historische belangstelling, zodat het bestaan van het kapitalistische wereldstelsel los gezien wordt van het ontstaan van de kapitalistische expansie. Het begrip *macht* dat een belangrijke plaats inneemt in het denken van de schrijver wordt door hem uiteengezet aan de hand van een kritische bespreking van Van Doorn's definitie (die m.i. te beperkt is); zijn eigen definitie is echter geen verbetering (p. 66-70).

Al met al een boek dat als een geloofsbelijdenis kan worden gezien. Daarom niet geschikt om diegenen wetenschappelijk te overtuigen die dat het hardst nodig zouden hebben.

D.A. Papousek

P.C. van Duyne, Beslissen in eenvoud: hoe officieren van justitie over strafzaken beslissen, Gouda Quint, Arnhem, 1983 (diss.)

In onze rechtspleging is een van de fundamentele eis van rechtsgelijkheid. 'Gelijke monniken, gelijke kappen' of – anders en meer toegespitst gezegd – in gelijke gevallen dienen gelijke straffen te worden opgelegd. Blindheid, toch meestal een handicap, zou vrouwe Justitia moeten helpen bij het verwezenlijken van die rechtsgelijkheid. Vele onderzoeken – en met name dossieronderzoeken – hebben echter aangetoond dat het met die blindheid nogal meevalt. Vaak wordt vrouwe Justitia met een of beide ogen wijd open afgebeeld teneinde aan te geven dat de

rechtsgelijkheid ook in ons relatief voortreffelijke rechtsbestel nog niet bereikt is. Mensen met een lage sociale status bijvoorbeeld hebben een grotere kans zwaarder gestraft te worden, terwijl ook tussen parketten, officieren en rechters verschillen bestaan in straftoemeting.

Op zich is dat geen wonder. In een rechtszaak spelen meerdere strafmaatbepalende factoren (het gepleegde feit, de persoon van de verdachte en de aard van de omstandigheden) een rol. Zij moeten dan ook nog eens gehanteerd worden door juristen die verschillende strafdoelen (vergelding, het voorkomen van eigen richting, preventie en/of conflictoplossing) kunnen beogen en die een verschillende maatschappijvisie kunnen hebben. Duidelijk zal zijn dat dit alles tot een geheel verschillende waardering en bestraffing van twee op het eerste oog zelfs perfect vergelijkbare strafzaken kan leiden. Het zou een Godswonder zijn als dat niet het geval zou zijn. Volmaakte rechtsgelijkheid is dus praktisch ondenkbaar. Toch moet er een zekere mate van rechtsgelijkheid zijn. Anders zou de rechtspleging niet langer acceptabel zijn en dat zou ons maatschappelijk bestel ernstig verstoren. De vraag is dus of de rechtsgelijkheid groot genoeg is. Volgens velen niet. Ook het ministerie van justitie deelt die opvatting en er zijn dan ook richtlijnen uitgevaardigd om bijv. ten aanzien van rijden onder invloed althans geografisch gezien tot een meer gelijke straftoemeting te komen.

In dit krachtenveld ligt het onderwerp waarop de dissertatie van P.C. van Duynе betrekking heeft. Doel was na te gaan of bestudering van beslissingsprocessen van officieren van justitie kan bijdragen aan vermindering van ongelijkheid in straftoemeting. Theoretisch werd het beslissen in strafzaken gezien als een vorm van probleemoplossen bestaande uit informatieverwerking van open-probleemoplossing. Gekozen werd voor het van nabij gade slaan van de dagelijkse praktijk van de straftoemeting. 'De officieren van het arrondissementsparket te Alkmaar bleken – als eersten in Nederland – bereid te zijn om zich gedurende ruim anderhalf jaar als psy-

chologische proefpersonen ter beschikking te stellen'. Uitgezocht werden tien nog niet afgehandelde zaken, waarover zij een strafvervolgingsbeslissing moesten nemen. Zaken die, hoewel verschillend, noch tot de meest eenvoudige noch tot de meest ingewikkelde behoorden. De officieren werd gevraagd hardop te lezen en te denken terwijl zij deze zaken afhandelden, waarbij een bandrecorder het gesprokene opnam. Deze hardop-denkproucollen werden daarna geanalyseerd.

Van de resultaten noem ik de volgende. De officieren verschillen in de hoeveelheid informatie die zij nodig hadden om tot een beslissing te komen, hoewel die hoeveelheid op zich nogal beperkt was. Het beslissingsgedrag was minder gecompliceerd dan werd verwacht. De beslissingsuitkomsten verschilden sterk. Beslissingsfactoren waren moeilijk op ondubbelzinnige wijze af te zonderen: de beoordeling van de gevolgen van het delict en de persoonlijkheid van de dader waren beperkt van verklarende waarde. De wijze waarop de officier zijn werkomgeving – het parket – percipieert, was van invloed. Daarbij spelen verschillen in taakopvatting, waarin het beoogde doel van de straf een belangrijk aspect is. Hetgeen men met de straf beoogde, werd vaak moeizaam geformuleerd, maar leek essentieel voor het starten van het beslissingsproces. Ook bleek dat beslissingen niet genomen worden op grond van expliciete vergelijking met vroegere vergelijkbare zaken of met het beleid van collega's.

Tenslotte doet Van Duynе een drietal aanbevelingen om de door hem gesignaleerde begripskloof tussen het justitiële beleid en officier over rechtsgelijkheid te overbruggen:

1. Verbetering van de communicatie tussen officieren aan de hand van strafzaken.
2. Structurering en explicitering van het beslissingsproces door middel van beslissingschema's waarop relevante beslissingsfactoren met hun gewicht worden aangegeven.
3. Verbetering van de algehele informatievoorziening en – terugkoppeling in het justitiële bedrijf, waarbij statistische informatie over het straftoemeten per recht-

bank of parket een rol zou moeten spelen. Het onderzoek heeft betrekking op de officieren van justitie uit één arrondissementsparket die een selectie uit de lopende strafzaken – noch erg ingewikkeld noch erg eenvoudig – moesten beoordelen. Niet duidelijk wordt gemaakt in hoeverre deze officieren en de strafzaken representatief zijn voor officieren van justitie en strafzaken in het algemeen. Gevolg hiervan is dat men niet weet wat onderzoeksresultaten nu precies zeggen over de beslissingsprocessen van officieren van justitie in Nederland. Niet uit te sluiten valt dat bijv. aard en ernst van het gepleegde feit een sterkere of zwakkere rol spelen in de beslissingsprocessen van officieren op een ander, in straftoemtingsbeleid afwijkend, parket. Bovendien kan men zich afvragen in hoeverre de betrokken officieren van justitie het achterste van hun tong hebben laten zien. Bij de gehanteerde hardop-denkmethode weet men dat de bandrecorder aanstaat en zal bijvoorbeeld sociale wenselijkheid van de geëxpliciteerde overwegingen, naar men moet aannemen, een rol spelen. De vraag is in hoeverre. We hebben bovendien te maken met een veldexperiment. Zoals de onderzoeker aangeeft, kleven daar bezwaren aan. Er waren veel storingen tijdens de uitvoering van het onderzoek.

Betekent deze kritiek dat het onderzoek weinig waarde zou hebben? Het antwoord op die vraag wordt ten dele bepaald door de verwachtingen die men ten aanzien van het onderzoek heeft. Verwacht men van een onderzoek dat 'het' antwoord geeft op de vraag 'Hoe beslissen officieren van justitie in Nederland over strafzaken?' dan stelt het teleur. Een dergelijk onderzoek bestaat echter niet en zal ook niet bestaan. Het onderzoek geeft een – goed beschreven – blik in (een klein deel van) de keuken van de officieren van justitie bij de bereiding van een aantal smakelijke maar niet exceptionele gerechten. Op grond daarvan komt men achter een aantal ingrediënten die worden gebruikt. Over hoeveelheden en onderlinge mengverhoudingen valt nog weinig te zeggen. Daarvoor is naast dit, meer uitvoerig, meer kwantitatief gericht onderzoek nodig. De beslissingschema's die

Van Duyne voorstelt, zouden zich daar overigens uitstekend voor lenen.

Het onderzoek maakt ook duidelijk dat het beslissingsproces waarschijnlijk tamelijk eenvoudig verloopt. Deze veronderstelling laat zich, naar mij voorkomt, zeer goed toetsen via simulatie op een computer. Mocht zij bevestigd worden dan duikt de vraag op of en in welke mate gecontroleerde automatisering via een computer een bijdrage zou kunnen leveren aan een grotere rechtsgelijkheid. Dat wil niet zeggen dat computers nu maar moeten beslissen, maar men zou via de computer op grond van landelijke relevante en gewogen factoren een conceptbeslissing kunnen nemen en dan de officier laten beslissen of daar gemotiveerd van afgeweken moet worden. Het drietal hierboven beschreven aanbevelingen van de auteur laat zich dan gemakkelijk realiseren.

Van Duyne verdient lof voor het schrijven van een interessant proefschrift en de betrokken officieren van justitie voor hun bereidheid om aan dit onderzoek mee te werken.

F.P.H. Dijksterhuis

R.W.M. Geerts, 'En anders dien je maar een klacht in'. Een onderzoek naar klachten over politie-optreden, Nijmegen, 1982, ITS 132 p.

Gemeente- en rijkspolitie zijn bij de uitoefening van hun geweldsmonopolie weliswaar aan banden gelegd door politiek beleid, strafprocesrecht, gemeentelijke verordeningen en ministeriële richtlijnen, maar behouden desondanks een fikse vrije speelruimte. Die vrijheid vormt een goede voedingsbodem voor klachten over politiegedrag, temeer daar ook agenten mensen zijn en burgers steeds minder 'pikken'. Het aantal klachten nu zag het ministerie van binnenlandse zaken graag verminderd, en vandaar een opdracht tot onderzoek naar 'oorzaken' van klachten, welke opdracht werd vergund aan het ITS.

In het inleidende eerste hoofdstuk wordt wat voortgeborduurd op een eerder door deze Nijmeegse onderzoeksfabrikant verricht

vooronderzoek bij drie corpsen gemeentepolitie, welk borduurwerk resulteert in 'de grote lijnen van een mogelijk vervolgonderzoek' - het onderhavige onderzoek -, en een gewijzigde probleemstelling (p. 1 en 2), waarover straks meer. De auteur was in eerste aanleg nogal wat van plan: een algemene oriëntatie binnen de politiecorpsen, participerende observatie van het surveillancewerk, dossieranalyse van reeds verwerkte klachten, waarneming bij de intake van klachten, ondervraging van 'bepaalde high-risk groepen uit de bevolking' (te weten, recentelijk gearresteerden), en experimenten inzake de omgang met klachten. Begonnen werd in 1980/'81 met één corps X als proefcase, waarna in 1981/'82 een tweede corps Y volgde. Op verzoek van het ministerie van justitie voerde Cl. Woldringh in 1979/'80 daarnaast een oriënterend onderzoekje uit binnen een district van de rijkspolitie, waarvan verslag wordt afgelegd in hoofdstuk 2. De formele klachtenprocedure komt in hoofdstuk 3 aan de orde: de uit 1969 daterende ministeriële richtlijnen (integraal als bijlagen opgenomen), de eigen invulling daarvan door politiecorpsen, en de legislatieve ontwikkelingen van 1979 en 1981 inzake de te wijzigen Politiewet, Hoofdstuk 4 bevat een verslag van de dossieranalyses bij de corpsen X en Y met respectievelijk (over 1979) 78 en (over 1980) 41 geregistreerde klachten. In tegenstelling tot in het vooronderzoek blijken de particuliere klachtenbureaus hier een belangrijk deel van de aangiften voor hun rekening te nemen: bij X 28% en bij Y 41%. Van alle klachten wordt de helft (Y) tot meer dan driekwart (X) ongegrond bevonden. De meer informele omgang met klachten wordt in hoofdstuk 5 geschetst, overigens op grond van slechts 15 klachten (p. 14 en 62) en alleen bij corps X omdat Y in de intake-observatieperiode geen klachten te verwerken kreeg (p. 15). Burgers blijken vaak (p. 55) slechts uit te zijn op informatie over het al dan niet gebruikelijke en sociaal-correcte van bepaald politiedrag (p. 74). Zij richten zich dus veeleer op nogal ruime sociale (disciplinaire) normen van fatsoen dan op enge juridische (strafrechtelijke) normen. Met deze normen correspon-

deren overigens, zo valt te concluderen, twee wegen waarlangs de politie de steevast als bedreigend (p. 63) ervaren klachten kan ontzenuwen. Zo kan zij, uitgaande van die ruime 'sociale' opvatting van klachten een klager makkelijk 'inpakken' of 'afschepen' (p. 34, 65) via een open en informele behandeling door de lagere echelons zelf. Uitgaande van of afkoersend op die meer enge strafrechtelijke opvatting, anders gezegd, via 'verjuridisering' van klachten kan een klager nul op rekest krijgen door een uitputtende formele procedure, waarbij ook hoger geplaatsten en een officier van justitie worden betrokken. De crux is daarbij dat het bewijs voor strafbare feiten bijna nooit is rond te krijgen en de agent zich bijna altijd achteraf kan legitimeren (p. 65 e.v., 99). Hoofdstuk 6 bevat een aantal achtergronden van klachten, voornamelijk ontleend aan de organisatie van het politie-apparaat en de dagelijkse werkwijze. Dienaangaand lijkt frustratie tot systeem verheven: van actie à la Starsky en Hutch mag een agent slechts dromen, zijn werkelijkheid bestaat uit routine en verveling, geringe carrièremogelijkheden en wantrouwen jegens de leiding. De auteur besluit in hoofdstuk 7 met beleidsaanbevelingen, die wellicht vanwege de manipuleerbaarheid voornamelijk zijn ontleend aan alweer de organisatie van het apparaat en de inrichting van de surveillancepraktijk.

Een knappe prestatie is de snelheid waarmee na afronding van het onderzoek is gerapporteerd. Minder positief ben ik over de inhoud van het rapport. Eerst de probleemstelling. Die wordt zowel ingeperkt als verbreed (p. 1): zo worden 'oorzaken' teruggeschreefd tot 'achtergronden van klachten', waar tegenover staat dat óók zal worden gekeken naar niet-ingediende klachten én de omgang met klachten. Inperking én verbreding tegelijkertijd lijkt een verlies aan diepte en precisie te moeten inhouden. Maar de probleemstelling wordt vervolgens weer 'versmald' (p. 23), omdat diverse plannen geen doorgang konden vinden: zo kwam het niet tot de ondervraging van mensen uit de high-risk groepen en evenmin tot de experimenten inzake de om-

gang met klachten. Ondanks deze versmalling van de onderzoeksvraag wint het onderzoek evenwel niet aan pointe; dat was de reden van die versmalling ook niet. Het punt lijkt mij dat het de onderneming ontbreekt aan theoretische geleiding. Geerts onderneemt evenmin achteraf een poging tot systematisering van de bevindingen, bijv. door constructie van een factorenschema of een theoretisch model. Nu moet de lezer de theoriefragmenten zelf maar zien op te vissen uit het nogal impressie-nistisch geheel. En die fragmenten zijn er wel. Zo onderkent de auteur in klachten iets positiefs, waarvan het aantal door een betere klachtenprocedure, een beter contact met burgers en (dus) door meer vertrouwen in de politie zal kunnen *toenemen* (p. 4 en 41). Best mogelijk, ofschoon zowel de bevindingen bij de rijkspolitie (met een beter contact met burgers dan de gemeentepolitie) als die bij corps Y (met een betere klachtenprocedure dan X) het gesuggereerde verband lijken te weerleggen. Wat komisch is het, dat het de opdrachtgever juist om *minder* klachten te doen was (p. 1) en impliciet lijkt uit te gaan van een negatief verband tussen vertrouwen in de politie en het aantal klachten.

Aan de participerende observatie hecht Geerts nogal. Zij oogt ook wel aardig – in uniform, als lid van de reservepolitie –, maar gelet op de uiteindelijke onderzoeksvraag waag ik de noodzaak ervan te betwijfelen, temeer vanwege de nadruk die op de omgang met klachten was komen te liggen (p. 23 en 79). Een enkele keer, bij de weergave van de bevindingen, toont Geerts zelf ook enige aarzeling (p. 101). Toegegeven, de impressies dragen bij aan zicht op achtergronden, maar veel van het gepresenteerde is zo langzaam aan wel bekend uit eerdere politiestudies van bijv. Punch, Junger-Tas, Van Reenen, Veendrick en Jongman, welke auteurs men overigens geen van alle in de literatuurreferenties aantreft. Het heeft er alle schijn van dat de auteur er domweg aan vastzat: hij zou het doen, en eenmaal gedaan moest er verslag van worden afgelegd. Hij zegt er het onderzoek zelfs mee te zijn begonnen (of met de algemene oriëntatie binnen de corpsen, dat is ondui-

delijk: p. 13 en 17), terwijl hij naar mijn mening beter had kunnen beginnen met de dossieranalyses, bijv. om bij de observaties beter beslagen ten ijs te komen.

Hoe het ook zij, deze tijdrovende observaties waren er mede debet aan dat uiteindelijk slechts twee corpsen onderzocht konden worden, die Geerts landelijke representativiteit meent te kunnen toedichten (p. 22). In dit verband is het des te opmerkelijker dat de keuze van corps Y achteraf als minder gelukkig wordt gekwalificeerd (p. 15, 53 en 75), omdat Y een jaar vóór (!) de aanvang van het onderzoek (p. 45) een nieuwe klachtenprocedure had ingevoerd. Over representativiteit gesproken, te zwijgen over de opgelegde maar gemiste kans deze keuze te vermijden.

Diverse beleidsaanbevelingen komen bekend voor. Toch mist men zulke bekende of evidente tips als wijkagenten (voor meer hulpverlening aan een beter contact met burgers), en meer éénmanssurveillanten op motor- of bromfiets in plaats van duo's in het even beschermende als isolerende blik van auto's (waardoor men vele vliegen in één klap kan slaan: behoud zoniet verbetering van een flexibele en snelle inzetbaarheid, minder blik-schade, zinvollere oproepen tot assistentie, en een agent die kan blijven beschikken over een scheurijzer).

Het onderzoek lijkt een low-budget onderneming te zijn geweest, waar niets op tegen is (integendeel), ware het niet dat door de vele maar niet alle gerealiseerde onderzoeksplannen bij de opdrachtgever de gedachte kan hebben postgevat voor een dubbeltje op de eerste rang te kunnen gaan zitten, waarbij ik het overigens niet uitgesloten acht dat voor het ministerie ook de wens als vader van deze gedachte kan hebben gefigureerd. Hoe dat ook zij, al met al geen indrukwekkend onderzoek.

R.J. Smits

G. Dekker, *Oude wijn in nieuwe zakken. Over de christelijke godsdienst in de moderne samenleving*, Baarn, Ten Have, 1983, 180 p.

De godsdienstsocioloog Dekker houdt zich in zijn laatste boek uitvoerig bezig met de vraag of er in onze moderne samenleving nog plaats is voor de christelijke godsdienst. Deze vraag lijkt met name actueel en relevant nu sociologen en theologen de laatste decennia hebben gewezen op het marginaal worden van de institutionele, christelijke godsdienst in de moderne westerse samenleving, of zelfs het einde van het conventionele christendom in de westerse cultuur hebben geproclameerd.

Op basis van een analyse van de huidige ontwikkelingen van christelijke godsdienst en kerk in onze samenleving, gekenmerkt door processen als secularisatie, rationalisering, sociale differentiatie en pluralisme, democratisering en subjectivering of privatisering, lijkt de vraag gerechtvaardigd of wij op weg zijn naar de post-christelijke samenleving. De culturele ontwikkeling van de oude naar de nieuwe samenleving wordt door de auteur opgehangen aan een drietal tegenstellingen: heteronomie versus autonomie, van boven af versus van onder op en transcendent versus immanent. De christelijke godsdienst met haar nadruk op heteronomie, van boven af en transcendentie zou door de kenmerkende normen en waarden van de moderne samenleving (autonomie, van onderop en immanentie) in de marge geraken, verdwijnen of zich dienen aan te passen aan de laatste. Wil de godsdienst derhalve een functie blijven vervullen, dan is het zaak dat er vanuit de godsdienstige groeperingen een beleid wordt gevoerd, waarbij de geloofwaardigheidsstructuur van de godsdienst in stand blijft zonder zich te isoleren van de samenleving. De auteur, geïnspireerd door Peter L. Berger, onderzoekt twee logische mogelijkheden: men handhaaft de traditie, tegenover en ten koste van het moderne bewustzijn, of men laat het moderne bewustzijn prevaleren, ten koste van de godsdienstige traditie (p. 69). De eerste mogelijke weg leidt tot behoud van de traditionele godsdienstigheid zij het veelal

met een beperkte reikwijdte en het gevaar van maatschappelijk isolement. De tweede weg van de aanpassing aan de moderne samenleving leidt veelal tot verzwakking van godsdienstige groeperingen of zelfs tot buitenkerkelijkheid of buiten-christelijkheid. De auteur stelt zich hier de vraag of men op deze 'aanpassingswijze' niet bezig is zijn eigen graf te graven, omdat z.i. van een betekenisvolle aanwezigheid van de christelijke godsdienst in deze strategie niets meer over blijft. Beide wegen acht Dekker onbevredigend. Zich realiserend dat de overgeleverde christelijke godsdienst in feite een bepaalde sociaal-culturele en historische vormgeving van die godsdienst is, ziet hij het probleem daarin liggen, dat we (nog) geen andere, met de nieuwe samenleving verbonden, gestalte van de christelijke godsdienst hebben (p. 127). Het gaat derhalve niet om een aan de moderne samenleving *aangepaste*, maar om een bij die samenleving *passende* vormgeving van de christelijke godsdienst. Wij moeten de confrontatie aangaan met de overgeleverde godsdienst en met de kenmerken van de moderne samenleving, en dat kan met een kritische, flexibele houding inzake godsdienst en maatschappij. Schelsky's Dauerreflexion zou in sociale vormen van het godsdienstig leven moeten neerslaan, want zonder 'neerslag' (institutionalisering) zou de godsdienst geen stand houden in het sociale leven. Wat de kerkvorm betreft opteert de auteur voor een niet te grote, van onderop gevormde en in de levenssituatie van mensen gewortelde kerk. Deze kerkvisie van onderop staat in een spanningsverhouding tot hiërarchische, ambtelijke kerkvormen, die er nog zo veel in de huidige samenleving zijn.

Als men zich nu afvraagt waarom Dekker zich zo druk maakt om een 'relevante christelijke kerk' te vinden, dan blijkt hij van mening dat onze over-ontwikkelde samenleving met haar actuele problemen geholpen is met een christelijk-godsdienstige bijdrage aan een noodzakelijk 'publiek ethos', aan de ontwikkeling van die waarden die onze samenleving (weer) richting zouden kunnen geven (p. 171). Deze normatieve onderbouw maakt het boek

interessant voor geëngageerde christenen, theologiestudenten en pastorale werkers maar de godsdienstsocioloog zal niet worden verrast door nieuwe inzichten. Meer een boek voor actieve kerkleden dan voor de professionele sociale wetenschapper.

Henri W.A. Hilhorst

L. Huyse en J. Berting (red.), Als in een spiegel? Een sociologische kaart van België en Nederland, Uitgeverij Kritak, Leuven 1983, 271 p. Ook verschenen als een aflevering van het Tijdschrift voor Sociologie, 1983, nr. 1/2.

Deze uitgave is een vervolg op het Vlaams-Nederlands sociologencongres uit 1980, waarvan een selectie en bewerking van papers in deze bundel is bijeengebracht. Vier centrale sectoren in de samenleving – arbeidsverhoudingen, onderwijs, gezondheidszorg en ruimtelijke ordening – worden systematisch voor België en Nederland gepresenteerd. Voor elke sector wordt een sociologische kaart aangegeeft, op basis waarvan een sociologisch analytisch overzicht is geschreven. Deze 4 × 4 overzichten zijn verder aangevuld met een inleiding over het ontstaan van de Nederlandse en Belgische samenleving (met een nadruk op 'breuklijnen' in de ontwikkeling) en een enigszins buiten het kader vallend stuk over internationaal vergelijkend onderzoek. Ter afsluiting presenteren de beide redacteurs een poging tot synthese.

Interessant zijn de sociologisch-analytische gedeeltes voor de lezer die de kaart wel ongeveer kent. Hierin worden beleid en onderzoek per terrein, alsmede de wederzijdse beïnvloeding besproken. Dat levert voor m.n. de sectoren arbeid en onderwijs relevante beschouwingen op (resp. van Gevers/Teulings en Mortier-Verhoeven/Leune). In de laatste bijdrage van Huyse en Berting wordt de veelheid van gezichtspunten en informatie samengevat. Hierbij blijkt vooral hoe moeilijk het is, België en Nederland wat gedetailleerder te vergelijken dan tot nog toe is gedaan. De belangrijkste handicap is niet dat het thematisch

of technisch niet zou zijn te doen, maar dat macro-sociologische informatie in Nederland, maar veel vaker nog in België, ontbreekt. Tot slot van deze informatieve bundel (zeker ook geschikt voor het onderwijs) formuleren de redacteurs een voorstel om systematisch vergelijkend onderzoek te doen naar sociale ongelijkheid, breuklijnen in de ontwikkeling en verzuiling in Nederland en België. Wie pakt de handschoen op?

Jules Peschar

Wil Dijkstra, Beïnvloeding van antwoorden in survey-interviews, proefschrift Vrije Universiteit, Amsterdam, 1983, 210 p.

Studies, die zich specifiek richten op de evaluatie van richtlijnen voor het empirisch onderzoek worden slechts sporadisch aangetroffen. Dit proefschrift, waarin enkele facetten van het survey-interview centraal staan, verdient reeds om deze reden extra aandacht. Dijkstra vraagt zich in dit boek af in hoeverre interviewers, via verschillen in stijl van interviewen, invloed hebben op het antwoordgedrag van de respondenten.

Bij het opzetten van dit onderzoek worden enkele begrippen uit de roltheorie geselecteerd en bewerkt. Zo kent Dijkstra een centrale functie toe aan het begrip rolanticipatie: 'de verwachtingen die respondenten hebben over wat het survey-interview inhoudt, wat er tijdens zo'n interview zal gebeuren en met name hoe zij zichzelf zullen gedragen' (p. 28). Het gaat daarbij niet om min of meer vast in de persoonlijkheid verankerde normatieve opvattingen omtrent hoe men zich in deze situatie denkt te gedragen, maar juist om relatief eenvoudig van buitenaf te beïnvloeden oordelen. Gegeven deze kenmerken van rolanticipatie lijkt het aantrekkelijk de beïnvloedingsmogelijkheden hiervan nader te onderzoeken. De wijze waarop rolanticipatie beïnvloed kan worden door de interviewer en de effecten van rolanticipatie op de antwoorden van de respondenten staan daarmee centraal. Hierbij wordt de volgende hypothese gefor-

muleerd: een taakgerichte of formele stijl van interviewen induceert een taakgerichte rolanticipatie bij de respondent, met als gevolg antwoordgedrag dat gekenmerkt wordt door o.a. volledigheid, nauwkeurigheid en consistentie. Daarnaast de hypothese: de socio-emotionele interviewstijl induceert een meer persoonsgerichte rolanticipatie. Dit betekent dat de respondent zich vervolgens meer zal conformeren aan de vermoedelijke mening van de interviewer, dat zij meer sociaal-wenselijke antwoorden geven en dat zij meer achtergrondinformatie verstrekken (p. 37).

Het proefschrift geeft een zorgvuldig verslag van de experimentele onderzoeksopzet, waarbij de helft van de interviewers getraind werd volgens de socio-emotionele interviewstijl, de andere helft volgens de formele stijl. Een deel van de ondervraagden werd voorafgaand aan het interviewgesprek geconfronteerd met een speciaal geprepareerd bandje waarop een ondervraagde zich strikt taakgericht gedroeg; anderen werden geconfronteerd met een 'model' van meer persoonlijk gedrag. De gehele set van afhankelijke en onafhankelijke variabelen, werd ondergebracht in de context van een inhoudelijke vragenlijst met een fictieve probleemstelling.

De resultaten van het onderzoek wijzen uit dat de socio-emotionele stijl van interviewen en niet de taakgerichte stijl, een positieve invloed heeft op de nauwkeurigheid van de verstrekte gegevens, uiteraard geldt dit alleen wanneer de intervieweer in staat is zijn primaire taak op adequate wijze uit te voeren (p. 123). Het siert de onderzoeker dat hij de 'tegenvallende' resultaten van het onderzoek expliciet en met grote nauwgezetheid vermeldt.

Dit neemt niet weg dat het hier gehanteerde onderzoeksdesign enkele kritische kanttekeningen behoeft. Zo rijst de vraag of het ad hoc gebruik van enkele roltheoretische begrippen wel recht doet aan de kern van de roltheorie. Maar belangrijker nog achten wij het feit, dat de specifieke bewerking van de rolbegrippen voor dit onderzoeksveld vraagtekens oproept.

Het is met name de overdracht van roltheoretische noties op de ingewikkelde processen

van interactie tussen ondervraagde en ondervrager in de survey-situatie, die aanvechtbaar is. Waarom wordt trouwens een keuze gemaakt voor de rolbenadering, waar ook ander — meer op de survey-situatie toegeseden — theorieën voorhanden waren? Van deze laatste noemen we de ideeën van Harré en Secord, van Denzin (het Social Act Model) en van Dillman. Het-gemeenschappelijke in hun benaderingen is de gelijkheid van de beide gesprekspartners en de gerichtheid op wederzijdse uitwisseling van informatie. Als deze uitwisselingsidee niet tot stand komt, zal de ondervraagde moeilijker zijn mening uiten, juist ook op vragen die voor de onderzoeker van cruciaal belang zijn. Volgens deze theorieën zijn er juist voor de socio-emotionele interviewstijl goede kansen weggelegd om tot nauwkeurige, volledige en consistente antwoorden te komen.

Deze kritiek op de keuze en de uitwerking van het theoretisch kader neemt overigens niet weg dat het onderzoek van Dijkstra in zijn totaliteit als waardevol gekarakteriseerd kan worden.

J. de Jong-Gierveld

Theo Beckers, Planning voor vrijheid, een historisch-sociologische studie van de overheidsinterventie in recreatie en vrije tijd, Landbouwhogeschool Wageningen, f 40, 456 pagina's.

Als wij de ontwikkeling van de hoeveelheid vrije tijd bekijken per mensenleven in Nederland, heeft zich een spectaculaire verandering voltrokken. Weliswaar is het werkende deel van de bevolking ongeveer 1800 uur per jaar in de weer, hetgeen niet belangrijk afwijkt van het patroon van vóór de industriële revolutie. Daar staat tegenover dat een zeer groot deel van de bevolking geen beroepsarbeid uitoefent, en dat is historisch gezien een unieke situatie. Bovendien kent Nederland als geen ander land een sterk ontwikkelde overheidsinterventie op het gebied van de recreatie, en ook dat is een uniek verschijnsel. Reden ge-

noeg voor onderzoek. Beckers heeft metterdaad onderzoek verricht naar genoemde verschijnselen. Dat heeft een boeiend en tamelijk uitgebreid verhaal opgeleverd, waarin tal van wetenswaardigheden verwerkt zijn en dat als zodanig een uitstekende dienst kan bewijzen. Een goed verhaal is evenwel nog geen goede wetenschappelijke prestatie. Een niet bijzonder heldere probleemstelling, een gebrekkige theorie en vage begrippen maken de verklaringen die Beckers geeft voor de door hem zeer goed beschreven ontwikkelingen, niet overtuigend en kunnen zijn aanbevelingen niet dragen.

Beckers belooft 'een sociologische rekonstruktie van de ontwikkeling van de recreatiesector, in een proces van sociale verandering; en institutionele analyse' (p. 8). De schrijver excuseert zich vooraf voor het feit dat het boek onvolledig en onevenwichtig is. Hij heeft bij een zo breed thema niet kunnen voorkomen dat gaten in kennis en analyse ontstaan (p. 11). Een zwak excuus, in de beperking toont zich immers de meester. Toch heeft Beckers wel enige beperking aangebracht. Hij beschrijft in hoofdzaak het tijdvak 1870-1970, en onderscheidt daarin drie perioden: de tijd tot 1920 waarin de achturedag wordt bevochten, de tijd tot in de jaren vijftig waarin de benutting van de vrije tijd als een maatschappelijk probleem wordt gedefinieerd en het expliciete normatieve denken over de invulling van de verkregen vrije tijd hoogtij viert, en tenslotte de periode daarna waarin de vrije tijd niet als een maatschappelijk, maar als een individueel probleem wordt gezien. Het overheidsbeleid terzake wordt gedurende deze eeuw steeds meer intensief en gaat meer terreinen omvatten. Beckers conclusie is dat de planning voor de recreatie geresulteerd heeft in een planning tot beheersing, in plaats van voor vrijheid, waarbij individuele 'keuzevrijheid' en 'behoefte' als legitimaties worden gebruikt.

Het is zeer de vraag of deze lapidaire uitspraak steunt op het aangedragen materiaal. Dat levert namelijk een uiterst genuanceerd beeld op. Beckers laat uitvoerig zien dat, in de eerste periode, de strijd om de achturedag

voor een deel een strijd was van maatschappelijke groeperingen om het verkrijgen dan wel behouden van macht en privileges. Natuurlijk waren werknemers vóór verkorting van de arbeidsduur. Beckers laat overigens zien dat zeker aanvankelijk nogal wat werknemers juist tegen waren uit angst voor concurrentie. En natuurlijk waren werkgevers tegen verkorting van de arbeidsduur, maar ook hier zien wij een groepering die ervoor is, omdat een werknemer die goed is uitgerust veel meer kan produceren. Een duidelijke tegenstelling van afgrensbare klassen bestond dus niet. Bovendien was de strijd om de achturedag een ideologische strijd. Een groepering beschouwde de mens als productiefactor, een andere groepering maakte zich juist sterk voor de mens als een wezen dat zich ten volle moet kunnen ontplooiën, onder andere door een zinvolle benutting van vrije, dat is arbeidsloze, tijd. De twee groeperingen vallen niet noodzakelijkerwijs samen met die van werkgevers en werknemers. En tenslotte is er de strijd om de achturedag en strijd tussen kennis en vooroordeel. Beckers laat zien dat die strijd mede gewonnen werd toen uit buitenslands onderzoek bleek dat verkorting van de arbeidsduur metterdaad leidde tot verhoging van de produktie. Hij onderkent meer in het algemeen een verwetenschappelijking van het overheidsbeleid terzake van vrije tijd en recreatie.

Niet alleen de verwerving van vrije tijd, maar ook de benutting ervan, alsmede het overheidsingrijpen in beide zaken, wordt gekenmerkt door ambiguïteit van het onderwerp en ambivalentie van de strijdende partijen. Beckers laat zien dat, terzake van de achturedag, het een kwestie was van produktie versus reproductie. Later doen zich onderscheiden opties voor met betrekking tot de benutting van vrije tijd. In de eerste plaats heeft lang de gedachte overheerst dat de arbeider deel moest krijgen in de cultuur van de burgerlijke elite. Die gedachte leefde zeker niet alleen bij de elite, terwijl anderzijds binnen die elite belangstelling bestond voor volksrecreatie en de bevordering daarvan. In de tweede plaats was het overheidsbeleid lange tijd

beheerst door de gedachte dat er geen plaats was voor maatschappelijk afwijkende vormen van vrijetijdsbesteding. Ook nu nog is dat volgens Beckers het geval, de individu wordt nog steeds niet mondig geacht. Er is, met andere woorden, meer sprake van een orthodox dan van een heterodox recreatiebeleid. In de derde plaats kan men kiezen uit onderdrukken dan wel stimuleren. Zo is vaak het kamperen onderdrukt, maar de trek naar de vrije natuur gestimuleerd. En tenslotte kan men ingrijpen in het publieke, dan wel in het private domein. Hier doet zich iets eigenaardigs voor. Tot 1950 werd recreatie vooral beschouwd als een maatschappelijk, derhalve publiek probleem, waarvan de oplossing goeddeels werd overgelaten aan de samenleving zelf met zijn verzulde organisaties. Pogingen om tot een nationaal plan te komen, leden schipbreuk op die organisaties. Thans is de invloed van de overheid veel groter, maar recreatie is steeds meer een individueel, dus privaat, probleem geworden. Terecht merkt Beckers op dat dit een van de contradicties in de verzorgingsstaat is.

Gezien de door Beckers goed in kaart gebrachte ambiguïteit van het onderwerp en de ambivalentie van degenen die ermee te maken hebben thans of in het verleden ermee te maken hebben gehad, doet het vreemd aan dat de auteur geen verrijnd verklarend en evaluatief kader heeft gekozen. Beckers zegt zich bij de bouw daarvan te laten inspireren door marxistische stromingen waaronder de Frankfurter Schule, en door sociaal-historische studies à la Elias (p. 20). Op het eind van zijn boek constateert Beckers zelf dat Marx e.a. niet ontkomt aan een zeker rationalistisch-humanistisch simplisme (p. 342). De schrijver heeft tussen p. 20 en p. 342 dan ook weinig met zijn bronnen van inspiratie kunnen doen; hij heeft zich door die inspiratie hoogstens laten verleiden tot nauwelijks bewezen conclusies als zou de betekenis van vrije tijd en recreatie in de jaren zestig een resultante en functie zijn van economische expansie (p. 279). Terwijl hij zelf even verderop laat zien hoe belangrijk filosofische stromingen als het existentialisme, die toch tamelijk onafhankelijk van die ex-

pansie ontstaan, terzake zijn. Evenzo laat hij uitvoerig zien hoe koudwatervrees, enghartigheid en stupiditeit, maar ook goede wil, belangrijk zijn bij de bepaling van het overheidsbeleid. Ook die zaken staan tamelijk los van de economische expansie. Op een gegeven ogenblik ziet hij zich zelfs gedwongen om theorieën uit een geheel andere hoek dan de door hem aangeduide, te gebruiken namelijk die van collectieve goederen (p. 351). Dat had Beckers beter kunnen laten, want dat hoofdstuk uit de politiek-economische literatuur beheerst hij duidelijk niet.

Tenslotte doet het enigszins vreemd aan dat Beckers pleit voor een integraal tijdsbeleid, een 'temporale ordening, die te vergelijken is met de planning van geld en ordening van ruimte' (p. 361). Beckers kan toch het falen van deze planning niet ontgaan zijn. Vrijwel niemand gelooft meer in integrale planning, op geen enkel terrein. Een dergelijke, éénvormige planning lijkt mij zeker op een dermate kaleidoscopisch terrein als dat van vrije tijd en recreatie, bij voorbaat tot mislukken gedoemd. Het is jammer, dat Beckers zijn aanbevelingen niet duidelijker laat aansluiten bij zijn fascinerende beschrijving van het behandelde probleem.

H.J. Aquina

P. Meurs, Zeggenschap in het ziekenhuis. Een onderzoek naar zeggenschapsverhoudingen in kleine en middelgrote algemene ziekenhuizen in Nederland, 's-Gravenhage, VUGA, 1982, 363 p.

Meurs is geïnteresseerd in zeggenschapsverhoudingen in de ziekenhuisorganisatie en heeft de overtuiging dat inspraak en zeggenschap een positief verband hebben met de kwaliteit van de arbeidsverhoudingen en de kwaliteit van de dienstverlening. Meurs hoopt een bijdrage te leveren met deze studie aan de kennisvorming over vraagstukken van medezeggenschap en leidinggeven of sturen in de ziekenhuisorganisatie. De studie vindt plaats als een parallelonderzoek in het kader van het

IDE-project ('Industriële Democratie in Europa'), waarin zeggenschapsverhoudingen in industriële bedrijven, banken en verzekeringsbedrijven voorwerp van onderzoek zijn.

Het ziekenhuisonderzoek (1975-1980) kent de volgende fasen:

1. literatuuronderzoek en proefonderzoek;
2. verzameling en verwerking van gegevens, eerst extensief m.b.t. totaal 90 algemene en psychiatrische ziekenhuizen en daarna intensief m.b.t. 7 kleine (125-225 bedden; 160-300 werknemers) en 7 middelgrote algemene ziekenhuizen (226-360 bedden; 300-530 werknemers).

Onder de 967 respondenten zijn o.m. sleutelinformanten (zoals bestuurs- en directieleden, leidinggevende functionarissen en leden van de medische staf), leden van de ondernemingsraad en leden uit verschillende personeelscategorieën. Het verslag bestaat uit drie delen:

1. probleemstelling, onderzoeksmethode en schets van de ontwikkeling van het ziekenhuiswezen;
2. presentatie en analyse van de onderzoekgegevens; en
3. theoretische en praktische slotbeschouwingen. De tekst van het verslag diende ook als proefschrift.

Wie het werk van Meurs als wetenschappelijk verslag leest – en precisie en logische consistentie verwacht van probleemstelling tot en met de conclusies – raakt het spoor bijster. In de probleemstellingsontwikkeling wordt het niet duidelijk op basis van welke theoretische gezichtspunten naar welke verbanden *precies* onderzoek zal worden verricht. Tijdens haar betoog 'sleutelt' Meurs aan (deel)probleemstellingen die evenwel niet winnen aan duurzame precisie en helderheid wegens verschuivende gezichtspunten en accenten (vgl. p. 8-9; 32-33; 234-235). Noodzakelijk hangt hiermee samen dat coherente theorievorming een beperkte ontwikkeling te zien geeft. Hoe moet – om hiervan enkele voorbeelden te noemen – de door Meurs als belangrijk geachte conclusie worden verklaard dat bij een 'sterke leiding' een sterke mate van

decentralisatie, verstrengeling van de besluitvorming en participatie aan de voet van de organisatie optreden? Het 'kollektief leiderschap' (blz. 249) vormt hier als 'deus ex machina' een al te beknopt antwoord. Zijn geen theoretisch bruikbare kaders m.b.t. industriële arbeidsverhoudingen voorhanden? Men kan hier denken aan het door A. Fox ontwikkelde onderscheid tussen 'high trust' en 'low trust relations'. Zou het kunnen zijn dat in de situatie van een 'sterke leiding' sprake is van sterk ontwikkelde vertrouwensrelaties omdat de topleiding wel vertrouwen móet hebben in de medische staf aangezien het haar ontbreekt aan een alternatief? Een ander voorbeeld vormt de interpretatie van (non)-participatieverschijnselen, zoals t.a.v. de O.R. Anders dan fragmentarisch treft men theoretische gezichtspunten ter verklaring niet aan. Het onderscheid 'partijen' en 'systeemmodel', waarop Meurs vaak terugkomt, is hier niet relevant, aangezien dit op zich geen theoretisch kader voor verklaring biedt.

Evenals het geval is met de probleemstellingontwikkeling valt een geringe mate van systematiek in de begripontwikkeling te bespeuren. Zo blijft de grondslag en bruikbaarheid voor empirische analyse van het onderscheid tussen 'macht' en 'invloed' onduidelijk, aangezien beide begripsomschrijvingen gevolgen voor de ander(en) omvatten (p. 25-27). Dergelijke kenmerken bemoeilijken de lezer de stappen in het onderzoek kritisch te volgen: verschillende aspecten kunnen met evenveel dan wel weinig recht, nadruk en betekenis aan de orde komen. Ter verzachting moet worden opgemerkt dat de verschillende onderzoeksvragen in het (explorerend) werk van Meurs evenmin (consistente) beantwoording vinden op het terrein van de industriële arbeidsverhoudingen, dat een langere traditie heeft van theoretisch-empirisch onderzoek naar verwante vraagstukken.

Hoeveel sympathie men ook, gemakkelijk, kan opbrengen voor de opvattingen van Meurs over het belang van zeggenschap voor de 'kwaliteit' van de arbeidsverhoudingen en

de 'kwaliteit' van de dienstverlening, een kritische benadering had het betoog niet mistaan.

Een goede opvang, behandeling en verzorging is voor de patiënt van belang, stelt Meurs (p. 7-8). Terwille van doelmatigheidsoverwegingen wordt hieraan echter onvoldoende tijd en aandacht besteed, zo constateert de auteur. Hier rijzen vragen bij de lezer. Sluit doelmatig handelen een 'goede' opvang enz. (per se) uit?

Meurs hecht aanvankelijk grote betekenis aan de speelruimte van de topleiding in de (politieke) besluitvorming om strategische keuzen te doen vergeleken met randvoorwaarden die de gedragsalternatieven van de directie beperken (p. 12-16; 256; 285). De auteur werkt dit niet systematisch uit door aan te geven onder welke omstandigheden de directie tot welke strategische keuzen komt. Zonder over te hellen tot 'omgevingsdeterminisme', valt hier op te merken dat bedoelde speelruimte geringer lijkt dan Meurs veronderstelt. Op zijn minst is aan te geven dat het inherent 'dwingend' karakter van de intramurale hulpverlening (nood vereist leniging), de institutionele kenmerken van het 'prijsmechanisme' (tarievenstelsel), zowel als de relatieve autonomie van de professionals (specialisten), de manoeuvreerruimte van de ziekenhuisdirectie verhoudingsgewijs aanzienlijk beperkt.

Stabiele coalities tussen directie en medische staf bevorderen volgens Meurs de ontwikkeling van een participatief regime aan de voet van de organisatie en dit doet zich vooral voor in ziekenhuizen waar artsen het grootste deel van hun medische activiteiten verrichten. Dit pleit, aldus Meurs, voor een sterkere binding van de artsen aan één ziekenhuis (het institutionaliseren van de afhankelijkheid), bijv. door dienstverband (p. 294). Dit bracht ook de schrijver W.F. Hermans in zijn essay 'Dag dokter!' al eens naar voren: plaats de arts in overheidsdienst, zet hem een dienstpet op en hij vertoont het gewenste gedrag. Hoe dit laatste precies via stabiele coalitievorming en sterke participatie van uiteenlopende personeelcategorieën tot meer aanvaardbare

kwaliteit van de arbeidsverhoudingen en dienstverlening moet leiden, maakt Hermans noch Meurs duidelijk.

Een aantal theoretisch-methodologische aspecten roept tenslotte ook vragen op. Zo komt Meurs tot uitspraken over samenhangen met de grootte van het ziekenhuis, hoewel de empirische range van de gekozen maatstaf in de steekproef beperkt is. De argumentatie waarom het gemiddelde aantal beschikbare bedden als maatstaf dient, ontbreekt. Waarom is dit van belang indien zeggenschap van personeel leden onderwerp van onderzoek is? Aan de voor- en nadelen van het gebruik van sleutelinformanten besteedt Meurs weinig aandacht. Hoe de nadelen van deze werkwijze evenwel worden ondervangen door documentatie-analyse en door een groter aantal sleutelinformanten te betrekken bij het verzamelen van de gegevens, wordt niet duidelijk. Wanneer wordt de informatie van de informant en wanneer die 'op papier' in twijfel getrokken? Waartoe leidt 'het middelen van scores', indien de medisch directeur en de economisch directeur resp. 'zeer veel' en 'een beetje' antwoorden op de vraag 'Hoeveel invloed hebben de artsen op een belangrijke verandering van de organisatie van het ziekenhuis?'.

De betrokkenheid van de auteur bij het onderwerp laat een sterkere indruk achter dan de conceptuele en theoretische onderbouwing van haar overtuigingen m.b.t. het verband tussen zeggenschapsverhoudingen en het functioneren van ziekenhuizen. De verdienste van Meurs' werk schuilt in de moed en het doorzettingsvermogen een complex vraagstuk overzichtelijk en meer toegankelijk te willen maken. Neemt men het boek ter hand omdat men geïnteresseerd is in de ontwikkeling van de zeggenschapsverhoudingen in de ziekenhuisorganisatie, dat vormt de publicatie een lezenswaardige bron van informatie. De hoofdstukken drie, vier, en vijf vormen hiervan goede voorbeelden. Daar doen de betrekkelijk veelvuldig optredende slordigheden in de tekstverwerking nauwelijks iets aan af.

A. Buitendam